

НЕОКОНСЕРВАТИВНІ РЕФОРМИ КАБІНЕТУ МАРГАРЕТ ТЕТЧЕР (КІНЕЦЬ 70-х – 80-ті РОКИ ХХ ст.)

Кризові явища 70-х років ХХ ст. допомогли усвідомити, що кейнсіанська концепція “держави добробуту”, тобто широкого державного регулювання економіки, заснованого на соціальних пріоритетах і активному державному підприємстві, майже вичерпала свій потенціал. Спостерігається монополізація ринку, державні механізми регулювання ринку втрачають ефективність. У 80-ті роки ХХ ст. відбувається поворот до класичної ринкової економіки – неоконсервативна політика. Проявилось це в політиці неоконсервативного кабінету Маргарет Тетчер, у Великобританії та в “неоконсервативній революції” Рональда Рейгана, у США. Дана стаття є спробою детальнішого ознайомлення з реформами Маргарет Тетчер.

Ключові слова: *лібералізм, монетаризм, ліберально-демократична орієнтація, тетчеризм, “державна загального добробуту”, середній клас, неоконсервативні реформи.*

Кризисные явления 70-х годов ХХ ст. помогли осознать, что кейнсианская концепция “государства достатка”, – широкого государственного регулирования экономикой, основанного на социальных приоритетах и на активном государственном предпринимательстве, почти исчерпало свой потенциал. Наблюдается монополизация рынка, государственные механизмы регулирования рынка теряют эффективность.

В 80-тые годы ХХ ст. происходит возврат к классической рыночной экономике – неоконсервативная политика. Этот поворот проявился в политике неоконсервативного кабинета Маргарет Тэтчер, в Великобритании а также в “неоконсервативной революции” Рональда Рейгана, в США. Настоящая статья является попыткой более подробно ознакомиться с реформами Маргарет Тетчер.

Ключевые слова: *либерализм, монетаризм, либерально-демократическая ориентация, тетчеризм, “государство общего благосостояния”, средний класс, неоконсервативные реформы.*

The crisis phenomena of the 70’s of the 20th century had helped to become aware that the Keynesian concept of the “state of prosperity”, that is, a wide state regulation of economy based on the social priorities and an active state business activity, has almost exhausted its potential. Monopolization of the market can be observed with the state mechanisms of state regulation of economy losing their effectiveness.

In the 80’s of the 20th century there occurs a turn to the classical market economy – neoconservative policy. This was manifested in the policy of neoconservative cabinet of Margaret Thatcher in Great Britain and in the “neoconservative revolution” of Ronald Reagan in the USA. This article is an attempt to ensure a better understanding of the reforms of Margaret Thatcher.

Key words: *liberalism, monetarism, liberal/no-demokraticzna orientation, tetcherizm, “state of commonwealth”, middle klass, neokonservativni reforms.*

Постановка проблеми. Період реформ 80-тих років ХХ ст., його специфіка, ще не достатньо досліджений та осмислений у вітчизняній теорії та історії держави і права як науки і майже не представлений в навчальних дисциплінах по теорії та історії держави і права. Потребує глибшого дослідження в цілому ліній ліберально-демократичного розвитку країн євроатлантичної цивілізації. Цю прогалину потрібно заповнити для того щоб забезпечити логічну послідовність та системність викладу навчального матеріалу вказаних дисциплін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед новіших публікацій присв’ячених Маргарет Тетчер та її реформам слід виділити фундаментальну працю Сергія Перегудова “Тетчер і тетчеризм”, видавництва Наука, Москва, 1996 р. 298 с.. Автор приділяє увагу Маргарет Тетчер, як особистості, етапів її становлення, так і аналізу її реформаторської діяльності. Для даної статті має першочергове значення аналітична частина присвячена реформам М.Тетчер / Гл.4.Тетчеризм в наступі, Гл.5. Криза тетчеризму і відставка М.Тетчер /. Цікавою є науково-публіцистична стаття вітчизняного автора Олексі Піддубського : “Маргарет Тетчер: Залізна леді, яка створила свій власний “ізм””, опублікована в авторській праці, книжці під заголовком: “25 портретів на тлі епохи”, що недавно вийшла у світ (2012 р.) в Харківському видавництві Фоліо, 475с. Увага автора зосереджується на особистості Маргарет Тетчер. Можна відзначити також працю Гедікової Н.П. “Ідейні та політико-правові засади лібералізму: світовий досвід та українська практика (політологічний аспект)”. Одеса: Оптимум, 2009.-330 с.

Виклад основного матеріалу. У травні 1979р. (після дострокових виборів до палати громад англійського парламенту) обрана депутатом парламенту Маргарет Тетчер, яка стала першою в історії Великої Британії жінкою-

прем'єром, що сформувала свій уряд і започаткувала неоконсервативну політику ("тетчеризм"). Відбувається поворот політики вправо порівняно з попереднім періодом "держави загального добробуту" під гаслами: відродити економіку країни, скоротити оподаткування; приборкати інфляцію; послабити могутність профспілок, створити найсприятливіші умови для бізнесу, в тому числі дрібного, щоб відродити "дух підприємництва", обмежити втручання держави в економічну та соціальну сферу, скоротити держапарат, приватизувати націоналізоване промислове виробництво. Як ідеал своєї політики М. Тетчер проголосила: "кожному англійцю – середніх розмірів будинок з п'ятьма спальнями й садом у 1,5 акра".

В боротьбі з інфляцією береться на озброєння теорію монітаризму Мілтона Фрідмена (чикагської школи економічної думки). Суть теорії зводилась до тези: причина інфляції полягає у випередженні темпів зростання кількості грошей (що перебувають в обігу) над темпами збільшення економічного продукту. Оскільки уряд може регулювати випуск грошової маси то в його силах зменшувати цей розрив і так побороти інфляцію. І справді – інфляція скоротилася – з 19 % 1980р. до 3-4 % у середині 80-х років. Теорія монетаризму передбачала також вимогу відмовитися від будь-якого регулювання економіки, залишити це "вільному ринкові" а держава має право втручатися лише в діяльність державного сектора, який підлягає істотному скороченню. Державні підприємства, що залишаються, будуть поставлені в однакові ринкові умови з приватними.

М. Тетчер відразу закрила нерентабельні державні підприємства чорної металургії, вугільної та автомобільної промисловості. На початках це призвело до падіння виробництва промислової продукції у 1982 р. на 14 %. Падіння було найбільше за всю історію Сполученого Королівства, що мало наслідком різке (у два рази) зростання безробіття – до 3 млн. чол., або 12 % робочої сили. Але в подальшій перспективі, з 1982 р. почалося швидке зростання промисловості – на рівні 3-4 % на рік – аж до 1990 р. Разом з деіндустріалізацією, активно проводилась політика денационалізації – наймасштабніша програма приватизації державного сектора у західному світі. За 11 років до рук приватного капіталу перейшла майже половина державних підприємств, цілі галузі економіки, серед них – суднобудування та цивільна авіація, а також такі провідні у своїх галузях компанії, як "Брітїш гес", "Брітїш лейланд" та ін. – всього 22 на загальну суму понад 25 млрд. фунтів стерлінгів. У 1987р. ці підприємства вже перерахували до державної скарбниці 8 млрд. фунтів – за рахунок проданих акцій, сплати податків та виплати дивідендів. Стабільне надходження крупних сум до державного бюджету від розпродажу державного майна дозволило різко низити найвищу ставку податку на прибуток – з 83 % до 40 %. Це означало збільшення чистого прибутку, яким корпорації могли тепер розпоряджатися для технічної модернізації та розширення виробництва. Пільги отримали й дрібні підприємці: відтепер оподатковувалися дивіденди, починаючи з 5 тис. фунтів стерлінгів, а не 1,7 тис., як раніше.

При цьому скорочується сфера соціального забезпечення. Навіть безробітні стали сплачувати податок на допомогу, розмір та термін надання якої зменшилися. Скорочувалися допомоги через хворобу і для родин страйкарів, пенсії на дітей, за інвалідністю і у зв'язку з нещасними випадками на виробництві. До середини 80-х років державні асигнування на соціальні потреби скоротились з 6,6 млрд. фунтів стерлінгів до 2,3 млрд. Хоча інфляція зменшилася, ціни на транспорт, деякі муніципальні послуги та водопостачання, а також квартплата помітно виросли. Таким чином, вжиті заходи призвели до серйозного падіння життєвого рівня найбідніших верств населення. Кількість бідняків у країні зросла з 6,1 млн. у 1979 р. до 11 млн. в 1990 р. Натомість утричі збільшилося число мільйонерів (до 20 тисяч). Відчутно скоротилась також частина державних витрат на науку, освіту та охорону здоров'я.

Втіленням політичної філософії М. Тетчер став вираз: "Безплатний сир буває лише в мишоловці". Тому, мовляв, тим, хто заробляє, нема потреби задарма лікуватися й учитися. Державі ж потрібно повернутися до ролі "нічного сторожа": тим, хто збагачується, вона не заважає, а тим, хто розорюється, вона не повинна поспішати на допомогу.

Наступ на профспілки розпочався з ухвалення законів про зайнятість у 1980 р. та 1982 р., що обмежували страйки та пікетування підприємств. У 1982 р. були скасовані угоди з тред-юніонами про мінімальну гарантовану заробітну плату. Підприємцям надавали права у випадку "незаконних" страйків представляти профспілкам позови на відшкодування збитків та звільнення страйкарів. За участь у "незаконних" акціях із профспілок стягували великі штрафи, а їхнім керівникам загрозувало ув'язнення. Наступ на права тред-юніонів набув таких широких масштабів, що у перші 3-4 роки свого правління неоконсервативному урядові вдалося викликати розгубленість у лавах робітничого класу. Це призвело до різкого зниження страйкового руху.

Значна кількість функцій органів місцевого самоврядування та державного апарату передавалась приватним агентствам. Було скасовано 30 урядових департаментів із загальною кількістю зайнятих понад 210 тис. чол., а їхні функції передавалися приватним адміністративним інститутам. Головна мета цих заходів – підвищити ефективність державного апарату, скоротити витрати на його утримання, прищепити цій частині соціуму дух підприємництва, методи управління, притаманні приватному сектору.

Незважаючи на таку дуже жорстку політику на дострокових парламентських виборах 1983 р. і 1987 р. торі знову перемогли. Курс М. Тетчер був підтриманий виборцями. Посприяв цьому і так званий "фолклендський фактор". Спроба аргентинців захопити Фолклендські о-ви, розташовані у південній Атлантиці, що з 1833 р. належали британській короні, призвела до швидкоплинної англо-аргентинської війни (квітень-червень 1982 р.), яка завершилася переконливою перемогою англійської зброї. Той факт, що режим генерала Гальтієрі, який організував

вторгнення на Фолкленди, був режимом авторитарним, напівафашистським, надавав каральній акції королівських військово-морських сил в очах більшості громадян Великої Британії відтінок “визвольної місії”, боротьби демократії проти диктатури. Тетчер була проголошена рятівницею “честі нації”, зміцнилися її позиції в кабінеті міністрів. Вона перетворилася на найбільш популярного британського прем'єра у повоєнний період. За квітень – червень 1982 р. її рейтинг виріс з 25% до 59%. Надзвичайне зростання войовничого патріотизму громадян забезпечило консерваторам перемогу у 1983 р.: вони провели до палати громад на 144 депутати більше, ніж всі інші партії разом узяті. До того ж напередодні виборів 1987 р. Тетчер несподівано звернулася до вирішення занедбаних соціальних проблем – житлових, освітніх, національної системи охорони здоров'я, на підтримку яких було виділено більше коштів, ніж у попередні роки, а також уже вкотре було знижено податки, що віталось діловими колами та “середнім класом”. У передвиборних програмах використовувалася ідея “народного капіталізму”. М. Тетчер заявляла: “Народний капіталізм – це шлях до єдиної нації, єдиного народу”. Найбільшим кроком у цьому напрямі називалася програма збільшення кількості сімей, що проживають у власних будинках та квартирах, яка здійснювалася за рахунок приватизації державного житлового сектору: у 1980 р. було прийнято закон “Про житло”, згідно з яким наймачі державних та відомчих квартир могли придбати на виплату квартири й котеджі, де вони мешкали. Усього протягом 80-х років було розпродано 1,5 млн. одиниць житла. Не менш важливим елементом “народного капіталізму” став масовий розпродаж населенню за низькими цінами акцій денационалізованих підприємств. Багато пересічних громадян, робітників включно, придбали їх. Кількість акціонерів у Британії, яка 1979 р. складала 3 млн. чол., стала швидко зростати й сягнула майже 11 млн. чол. 1990 р., вперше перевищивши кількість членів профспілок. Причому половина з них володіла акціями підприємств, на яких працювала. Все це дало привід консерваторам говорити про перехід денационалізованих підприємств “із рук держави до рук народу”. Заходи щодо збільшення домовласників і дрібних акціонерів виявилися популярними серед забезпечених прошарків трудящих, передусім кваліфікованих робітників. Показово: якщо 1945 р., за опонентами консерваторів – лейбористів голосувало 70% робітників, то на виборах 1987р.- лише 35%.

Від скорочення соціальних програм постраждали мільйони людей, і кількість постраждалих з кожним роком зростала. Але все це була поки що меншість виборців. Ставку ж на виборах М. Тетчер та її команда зробили на більшість, тобто на тих, хто зміг, користуючись вигідною кон'юнктурою, збагатитися, або на тих, хто розраховував на це в майбутньому. Тут, звісно, позначився і розкол у профспілках, скорочення чисельності Британського конгресу тред-юніонів з 13 до 9 млн. чол., зміни в складі робітничого класу, який за умов комп'ютеризації виробництва важко було розділити на “білі” та “сині” комірці, як за часів класичної індустріальної епохи. Якщо три десятиліття тому робітники, зайняті переважно ручною працею, формували половину населення, то тепер – менше за 1/3 – Саме вони і склали кістяк бойових профспілок – головної опори лейбористської партії. Сукупно усі ці фактори й обумовили успіх консерваторів на виборах 80-х років, хоча показник їх абсолютної підтримки ніколи не перевищував 44%.

Після 1987 р., однак, громадська підтримка політики М. Тетчер стала спадати. Це пояснюється перш за все непопулярними реформами системи соціального забезпечення, охорони здоров'я та освіти. Замість рівності можливостей для всіх було уведено принцип вибіркової допомоги по-справжньому нужденним” (пенсіонерам, інвалідам, хворим та недієздатним громадянам, малозабезпеченим сім'ям з дітьми, неповним сім'ям), тобто тим, хто не міг працювати або, працюючи, не був здатен забезпечити прожитковий мінімум. Цим категоріям населення протиставлялись інші групи, які до цього отримували допомогу від держави на тих же підставах – передусім молодь та безробітні. Вони були визнані як такі, що паразитують на системі соціального забезпечення. У 1988 р. із 45 видів допоміг було залишено лише три: на підтримання прибутку, сімейний кредит та оплату житла.

Головними платниками місцевого податку традиційно були власники нерухомості. Щоб звільнити їх від цього тягаря, керівництво торі розробило принципово нову систему, за якою платником податків мусив стати кожний повнолітній громадянин. Однак негативні соціальні наслідки цього заходу були настільки очевидні, що ще до введення нового податку (1989 р. у Шотландії, а з квітня 1990 р. в Англії та Велсі) він викликав рішучі протести не тільки лейбористів, ліберальних демократів, націоналістичних партій, але й політично пасивних громадян. Зрозуміло чому, адже майже для кожної сім'ї податок збільшувався в середньому на 170 фунтів стерлінгів. Демонстрації проти цього нововведення вилились у масові заворушення в багатьох районах країни, небачених за часів потужних виступів проти ядерної зброї у 60-х роках. Політична криза, яка виникла навколо “подушного податку”, поширилась і на членів правлячої партії, що були стурбовані падінням популярності консерваторів. Це показали вже вибори до Європарламенту у червні 1989 р., де лейбористи отримали 44 % голосів проти 32 % у торі. Програла останні й муніципальні вибори у травні 1990 р., втративши понад 200 місць у регіональних та міських радах. У середині 1990 р. погіршилось також економічне становище – країна вповзала в чергову економічну кризу. Рівень інфляції знову перевищив заплановані показники в усіх державах Євросоюзу. Дефіцит торговельного балансу наблизився до 20 млрд. фунтів стерлінгів – такого перевищення імпорту над експортом ще не знала промислова історія Великої Британії. Багатьох дратував також авторитарний стиль правління М. Тетчер, часті персональні перестановки в уряді, неузгоджені з партійним Комітетом старійшин, блокування інтеграційних тенденцій у Європейському Співтоваристві. Восени 1990 р. особиста популярність прем'єра знову впала до найнижчої позначки. Опитування громадської думки показували, що Тетчер підтримує лише третя частина

виборців. Зрозумівши, що торі стоять перед перспективою поразки на чергових парламентських виборах, 28 листопада 1990 р. вона вирішила піти з великої політики непереможеною. Водночас з цим “залізна леді” зробила все можливе, аби її наступником став Джон Мейджор, що означало збереження неоконсервативного внутрішньополітичного курсу на найближчу перспективу.

Протягом 80-х років неоконсервативна політика поширилася серед інших країн Західної Європи та США. Хоча в деталях вона відрізнялася від британської моделі, проте в цілому скрізь її здійснення було пов'язане з проведенням аналогічних заходів: зниження податків на високоприбуткові групи населення й корпорації з одночасним підвищенням опосередкованих податків, які лягали на плечі широкого загалу, скорочення внесків підприємців у фонди соціального страхування; згортання низки програм соціальної допомоги малозабезпеченим верствам, а також скорочення державних витрат на освіту та охорону здоров'я; ліквідація збиткових підприємств традиційних галузей промисловості – вугільної, металургійної, важкого машинобудування тощо; широкий розпродаж державної власності та майна (тобто передача їх у приватні руки), що часто-густо мотивувалося прагненням скоротити дефіцит держбюджетів, до якого довели неокейнсіанці у своєму намаганні створити “суспільство масового споживання”. З'являється альтернатива державі “загального добробуту” під назвою “держава можливостей”. Ці питання активно обговорюються в політологічній та соціологічній літературі. Якщо “держава загального добробуту” підтримувала прибутки громадян на прийнятному рівні через механізми перерозподілу, то “держава можливостей” орієнтується на поєднання прав та обов'язків. При цьому головний акцент робиться на більшу відповідальність індивіда, щодо власного добробуту. “Держави можливостей” своє головне завдання бачить у допомозі бідним верствам населення підвищити свою конкурентоспроможність на ринку праці, і таким чином звільнитися від програм державної допомоги.

Хоча це моделі альтернативні але вони не можуть існувати в чистому виді. І тут не можливий вибір за принципом або / або, або те або друге. Фактичний вибір пролягає на межі доцільності, між двома варіантами соціальної політики: “держава загального добробуту” з елементами “держави можливостей”, ось життєздатний синтез. Та який би варіант не обирався, права трудящих на Заході (у євроатлантичній цивілізації), все таки, захищені. І це не піддається сумнівам. Переважна більшість населення отримує за свою працю доход, який перевищує прожитковий мінімум, скрізь створена надійна система соціального страхування й забезпечення. Законодавчий захист прав власності гарантує свободу особистості та демократичний устрій суспільства і держави. Цікавим з цього огляду є неоконсервативний експеримент проведений у США, що отримав назву “неоконсервативна революція” Рональда Рейгана. Але це вже є окремою темою для наступного аналітичного дослідження.

Висновки. Неоконсервативні реформи Маргарет Тетчер вписуються в лінію розвитку провідних країн світу ліберально-демократичної орієнтації (моделі). В межах цієї лінії відбувалися коливання в ліву та праву сторони. Для теорії та історії держави і права має значення те, що в межах цих коливань змінювалася роль та значення держави у модерному суспільстві. Від “ нічного сторожа ” до активного регулятора економічних та суспільно-політичних процесів, включно із соціальним захистом населення, і до гаранта стабільності при збереженні “вільного ринку”, ринкової економіки при співмірності соціального захисту населення.

Література

1. *Перебудов С.П. Тэтчер и тетчеризм/ Перебудов С.П. – М.:Наука, 1996. 298с.*
2. *Підлущкий О. 25 портретів на тлі епохи. / “Маргарет Тетчер: Залізна леді, яка створила свій власний “ізм”/Х.Фоліо, 2012, 475с.*
3. *Гедікова Н.П. “Ідейні та політико-правові засади лібералізму: світовий досвід та українська практика (політологічний аспект)”. Одеса: Оптимум, 2009, 330 с.*
4. *Страшнюк С.Ю. Матеріали до теми: “ Західна Європа.1954-2003 рр. ” Х.: Вид.група “ Основа ”, 2004. 128с. (Серія “ Бібліотека ж-лу “ Історія та право знав-во”; Вип.1)*
5. *Газін В.П. Новітня історія країн Європи та Америки. [Електронний ресурс]. Режим доступу:http://pidruchniki.com.ua/106550913/istoriya/rosijska_federatsiya_stanovlennya_rosijskoyi_derzhavnosti. 2009.*
6. *Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу. За заг. ред. В.Бакірова, М.Сазонова. Х.: ХНУ ім.. В.Н.Каразіна, 2008. – 717с.*
7. *Проблеми модернізації політичних систем сучасності: Монографія колективна: / М.І.Панов (кер. авт.. кол.), За заг. ред. Л.М. Герасіної, О.Г. Данильяна. – Х.: Право, 2008.- 320 с.*
8. *Стрежнева М.В. Великобритания и Западная Европа: политические аспекты. / Стрежнева М.В – М. Госюриздат,, 1988. – 442 с.*